

Urszula Kęsikowa

Etnonimy w poezji i dramacie Juliusza Słowackiego

Słupskie Prace Filologiczne. Seria Filologia Polska 6, 183-198

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Urszula Kęsikowa

Akademia Pomorska
Słupsk

ETNONIMY W POEZJI I DRAMACIE JULIUSZA SŁOWACKIEGO

Materiał pochodzi z liryków, poematów i dramatów; uwzględniono także odmiany tekstu i pomysły niedokończone i niewyzyskane w ostatecznych redakcjach.

Nazwy męskie

Z poezji i dramatów wyekscerpowałam 185 nazw, które pełnią funkcję etnonimów. Nie wszystkie one mają strukturę etnonimów. Jest wśród nich 5 złożeń: *pół-Kozak*, *pół-Niemczyk*, *pół-Rusin*, *Słowianopolacy*, *Węgry-Słowak*; 9 choronimów w funkcji etnonimów (o tym niżej), w takiej również funkcji 2 collectiva z sufiksem *-stwo*. Do etnonimów zaliczam tu – za Łucją Szewczyk¹ – n. narodowości, plemion, mieszkańców miast. Nazwy mieszkańców miast tradycyjnie nie są traktowane na równi z innymi etnonimami, jednak w prezentowanym materiale oddzielenie ich od pozostałych jest trudne, a niekiedy wręcz niemożliwe, gdy np. nazwa miasta była równocześnie nazwą księstwa lub – jak w starożytnej Grecji – państwa.

Niektóre etnonimy mają oboczne leksemy, a prócz tego oboczne postaci słowotwórcze, co się częściej zdarza. Leksemy oboczne: *Frank* // *Francuz*, *Izraelita* // *Juda* // *Judejczyk* // *Hebreowie* // *Żyd*, *Lach* // *Lechita* // *Polak*, *Moskal* // *Rosjanin*, *Tatar* // *Mogół*². Słowacki stosuje też oboczności fonetyczne, które znane były w XIX wieku: *Mogół* // *Mongoł*, *Słowianin* // *Słowianin* – jeden z oboczników ma ruską cechę fonetyczną; podobnie: *Pieczyngi* // *Pieczynhi*, *Półowce* // *Płowce*; *Chazar* // *Khazar* to może tylko sprawa grafii. Wydaje się, że indywidualizmem poety jest zmiana spółgłoski *Kopt* // *Koft*: „Sfinks czarną *Kopta* twarzą nad piasek wyzierał,” I 84³ (*Piramidy*); „I szczękały druku blachy, / Gdym ja gonil *Kofty*, Maury, / Mój Eustachy.” I 106 (*Z listu do księżarza*) – zmiana tym bardziej zastanawiająca, że nie wymuszona rymem.

Prócz wielu etnonimów powszechnie znanych są i mniej znane, jak np.: *Etolezyk* : *Etolia* kraina w Grecji Środkowej; *Fezanie* : *Fez*, miasto w Maroku, od pocz. IX

---

¹ Zob. L.M. Szewczyk, *Nazewnictwo literackie w twórczości Adama Mickiewicza*. Bydgoszcz 1993, np. s. 21, 37, 55.

² Mickiewicz w *Grażynie* wymiennie stosuje *Mogół* // *Tatar*, zob. ibidem, s. 38.

³ Lokalizacja cytatów wg wyd.: J. Słowacki, *Dzieła*, red. J. Krzyżanowski. Warszawa 1959. Cyfra rzymska oznacza tom, arabska stronę.

wieku był stolicą państwa Idrysydów; *Ipsariota* : *Ipsara* miasto w Grecji; *Lakony*, *Lakończyk* : *Lakonia* kraina hist. w Grecji, in. *Lacedemon*; *Morabita* – jedynie SWil podaje: *Morab*, -owie 2) należ. do plemienia arab. *Morabów*; *Osag* – Osagowie, plemię Indian Ameryki Pn – WEP; *Tegejczyk* : *Tegea*, w staroż. jedno z silniejszych miast Arkadii – WEP; *Twerczyk*, *Twerczanie* : *Twer* od XIII wieku stolica księstwa, nad Wolgą – WEP; *Wołhary* – od n. rzeki *Wolga* // *Wolha* – Linde pod hasłem *Wolga* notuje formę *Wolgar*, a w haśle *Wołyń* w cytacie *Wolgar*;

a także – prawdopodobnie – utworzone przez Słowackiego na użytek jednego tekstu: *Borysteńczyk* od n. rzeki *Borystenes* ‘Dniepr’; *Mazon* ‘Mazowszanin’?; *Polech* ‘mieszkaniec Polesia’?, SWil notuje: *Poleszuk*, *Polesianin*; *Salahedyni* („Twe książycowe śpiewając sztandary, / Gdy z wiatrem niesli je *Salahedyni* / Przeciwno złotym krzyżom innej wiary.” III 165, *Ben*) – przypuszczam, że podstawą jest n. os. *Saladyn*, właśc. *Salah ad-Din*, XII wieku przeciwnik krzyżowców – *Kopaliński*; *Zantejczyk* od n. wyspy *Zante*, wyspa gr. na M. Jońskim – WEP; *Kłobuk* – nigdzie jako etnonim nieodnotowany (Linde podaje tylko jako nakrycie głowy, tak samo SWil). Nie znalazłam w źródłach etnonimu *Letoni*, *Majnota* (czy to w ogóle etnonim? Odnosi się do Grecji nowożytnej – *Lambro*), *Waranhany* [?] („Wiek był mój – i czas – i Bóg mi nastęrczał / Wielkie ogromnych rzeczy dokonanie / Kijów pod mieczem *Waranhany* jęczał” V 560, *KD* odm.).

Słowotwórstwo

Największą grupę stanowią nazwy bezprzyrostkowe – 64, np.: *Arab*, *Awar*, *Baszkir* (u Lindego: *Baszkier*, *Baskier*), *Beduin*, *Cygan*, *Czech*, *Czud*, *Dak*, *Fryg*, *Greki*, *Hiszpan*, *Hun*, *Numida*, *Osag*, *Ostiak*, *Pers*; *Etyjopy*, *Finy*, *Goty*, *Hucuły*, *Hurony*, *Indowie*, *Inkasy*, *Nibelungi*, *Normandy*, *Rusy*: „Poznali się *Rusy* / Na malowanych lisach;” VI 195, *Kordian*.

Z sufiksem *-czyk* jest 31 etnonimów: *Achajczyk* (// *Achaje*), *Armeńczyk*: „Ja, Her *Armeńczyk*, leżałem na stosie / Trupem... przy niebios jasnej błyskawicy.” V 5, *KD*; w objaśnieniach pisze poeta: „Obacz w Platonie pełną tajemnic ducha powieść o Herze *Armeńczyku* na końcu dzieła pt. »Rzeczpospolita«⁴. V 222; *Ateńczyk*, *Bawarczyk*, *Cylijczyk* („To pewnie jaki basza z sercem dzikiem, / Syryjczyk lub *Cylijczyk*, lub *Natolak!*...” III 174, *Ben*) – czy od *Cylicji*?; *Etolczyk*, *Galilejczyk*, *Genuńczyk*, *Hamburczyk* (u Lindego tylko *Hamburczanin*), *Holenderczyk* (// *Holender*), *Judejczyk* (// *Juda*), *Lakończyk* (// *Lakony*), *Londyńczyk*, *Maurytańczyk* (// *Maur* // *Maurytanin*), *Mediolańczyk*, *Spartanińczyk* (// *Spartanin* // *Spartanik*), *Suzdaleczyk*. Są wśród nich etnonimy o takiej strukturze używane w języku, pochodne od nazw państw, krain, miast, ale i takie, które – jak się zdaje – zostały okazjonalnie utwo-

⁴ Według Kleinera etnonim w tych cytatach jest wynikiem nieporozumienia. Pisze on: „W rozdziale ostatnim *Rzeczypospolitej* filozof grecki wprowadził opowiadanie o Herze synu Armeniosa, który umiera pozornie i podąża do Hadesu, a otrzymawszy rozkaz wyjawienia rzeczy widzianych w krainie pośmiertnej, głosi wiarę w nieśmiertelność i metempsychozę. Myśliciel francuski Leroux, wyznawca reinkarnacji, powołał się w książce swej *O ludzkości* na owego »Hera Armeńczyka«, jak go mylnie określił. Słowacki, w którego żyłach płynęło, jak się zdaje, trochę krwi ormiańskiej, pobudzony został mianem owym do zespolenia swych idei z tradycją ormiańską i ze Wschodem helleńskim”. J. Kleiner, *Słowacki*. Wrocław-Kraków 1958, s. 231.

rzone przez poetę (a w każdym razie mało upowszechnione): *Krakowczyk* (// *Krakowiak*), *Poznańczyki* (// *Poznańczanie*), *Twerczyk* (// *Twerczanie*), *Norwejczyk* (Linde – Norwejczyk; SWil – Norwegczyk v. Norwegjanin), *Pomorczyk* (// *Pomorzanie*), od n. półwyspu – *Krymczyk* tu w znaczeniu ‘Tatar’ (Linde – Krymiec): „Jak mu cud przyszedł w pomoc nad wybrzeżem / Euksynu i z rąk wydobyl *Krymczyków*.” III 191, *Ben*; wyspy – *Zantejczyk*: „Przemówił młody *Zantejczyk*, figura / Przez lat dwanaście kształcona na jura,” IV 27, *Podróż*; a także od n. rzeki – *Borysteńczyk*: „Puszczajcie Sfera, niechaj do ludu gada / Jak *Borysteńczyk*.” X 233, *Agezyl* (<Borystenes – tak pisarze starożytni nazywali Dniepr).

Etnonimy z sufiksem *-anin* (24): *Amerikanin*, *Drewlany*, *Egipcjanin*, *Fezanie*: „Bracie, *Fezanie* idą i Murzyni / Budząc te echa;” IX 290, *KsNieżl*; *Germanin*, *Haliczanie*, *Indyjany*, *Korsykanin*, *Moskwianin*, *Nowogrodzianin*, *Podolanin*, *Połowczanie* (// *Połowce*), *Rosyjanie*, *Trojanie*, *Wenecjanin*, *Wielkopolanie*. Niejednokrotnie obocznie występują formacje z sufiksami *-czyk* i *-anin*. Mogą one wskazywać na różnice semantyczne, które notuje Linde, np. *Krakowczyk* ‘rodem z Krakowa’, *Krakowiak* ‘rodem z Krakowskiego’, ale pojedyncze użycia kontekstowe nie dają na to wystarczających dowodów: „Z czego korzystał dzisiaj jeden ścisły / *Krakowczyk*, książkę wydawszy niedrogą.” III 79, *Ben*; „Patrz, idzie *Krakowiak* i śpiewa.” VIII 172, *Ben*; „Widać idącego drogą *Krakowiaka*.” ib. did. (dalej mazurzenie w piosence *Krakowiaka* potwierdzałoby znaczenie słownikowe). Nie widać zróżnicowania semantycznego formacji *Poznańczyk* (Linde: ‘z Poznania rodowity’) i *Poznańczanin* (brak u Lindego), zwłaszcza że pojawiają się one w tym samym utworze *Vivat Poznańczanie* – w tekście ostatecznym (I 161-162) i w jego odmianach (I 310 – tu *Poznańczyki*). Z kolei obie formacje: *Pomorzanin* i *Pomorczyk* definiuje Linde ‘z Pomieranii rodowity’ (*Pomorczyk* też ‘z przymorskiej krainy człowiek’).

Inne sufiksy są znacznie rzadsze. W dziewięciu nazwach *-ec*: *Czeczeńcy*, *Dońce*, *Niemiec*, *Nogajec*, *Połowce*, *Ruśce*: „Jakby Jadźwingi czarne, białe Serby, / Czerwone *Ruśce* i różne narody;” V 243, *KD*; *Sybircy*, *Ukrainiec*, *Zaporożec*; w pięciu *-ak*: *Austryjak*, *Krakowiak*, *Natolak* (czy od <Anatolia?), *Polak*, *Prusak*, także w złożeniu (Węgro-) *Słowak*; oraz *-in*: *Greczyn*, *Litwin*, *Tatarzyn*, *Turczyn*, *Żmudzini*, też w złożeniu (pól-) *Rusin*; w czterech *-i(y)ta*: *Izraelita*, *Lechita*, *Morabici*: „Niech ze mną straż idzie przednia / I niech się sprawdzi nad niemi / *Morabitów* przepowiednia;” IX 272, *KsNieżl*; *Obotryci*; w dwu *-ik*: *Anglik*, *Spartanik*; *-ota*: *Ipsariota*: „Wchodzi do sali młody *Ipsariota*,” II 164, *Lambro*; *Majnota*: „Kołyś go, falo, i łódkę *Majnoty* / W samotną morza obłakaj krainę,” II 161, *Lambro*. Pozostałe sufiksy wystąpiły w pojedynczych nazwach: *-al*: *Moskal*; *-ek*: *Turek*; *-ysz*: *Łotysz*; *-er*: *Holender*; *-ar*: *Wołhary* (<Wołha ‘Wołga’; tę ruską postać n. rzeki stosuje poeta w *KD*): „Szedłem... pędzący przed sobą kniaziki, [...] I te *Wołhary*, i te *Suzdalczyki*,” V 197, *KD*; *-ur*: *Mazur*, *-on*: *Mazon* może w znaczeniu ‘Mazur’ albo ‘Mazowszanin’: „Tam jest *Mazonów* lekkie pokolenie, / Co głowy jako szczygły ubierają / W czerwoną krasę” VII 367, *LillaW*; *-ech*: *Polech* zapewne ‘mieszkaniec Polesia’ (por. Poleszúk): „Może gdzie – w czarnej chacie u *Polecha*,” V 183, *KD*; *-ski* *Ruski*, ale to forma rosyjska i w wypowiedzi Rosjanina: „Nu tak szto?... Ja *Ruski!*...” VIII 230, *Fantazy*.

Ustalenie, czy te formacje były używane w XIX wieku, jest niezmiernie trudne. Podobnie jak w nowszych słownikach, tak i w ówczesnych etnonimy nie są konsekwentnie odnotowywane. Linde podaje zasadniczo stan do końca XVIII wieku, choć wiele nazw stosowanych przez Słowackiego znajdujemy w jego słowniku, np. *Drewlanie* (pod hasłem *drewienko*), *Jadźwing* (hasło *Jazyg*); także obocznych: *Grek* // *Greczyn*; *Hebreusz* // *Izrael* // *Juda* // *Żyd* // *Żydowin* // *Żydzisko*; i inne wcześniej przytaczane. SWil z reguły podaje te etnonimy, które poza swoim podstawowym znaczeniem mają jeszcze inne; prócz tego jednak niektóre na podstawie trudnych do odgadnięcia kryteriów. Można więc tylko przypuszczać z mniejszym lub większym prawdopodobieństwem, że wśród przytoczonych nazw są neologizmy Słowackiego.

Derywaty od etnonimów to formacje nacechowane ekspresywnie. Znaczenie ‘młodości, niedorosłości’ wyraża sufiks *-uk* – *Cygańczuk*: „Latasz po stepie jak cygańczuk bosy,” III 110, *Ben* – tu nastąpiła apelatyzacja; *-ik* – *Moskalik*: „A Khan odwrócił oczy, gdzie *Moskalik* / Mały, od Kassi ruskiej darowany, / Kozaczka trzepał.” III 215, *ib.*; *Niemczyk*: „prawda już dziesiątek / Lat... jakem ciebie porzucił, *Niemczyk*,” X 55, *Zawisza*; też w złożeniu pół-*Niemczyk*: „Dobra Niemkini, ale nie skrzydlata / Jak Psyche, a swe dziatki, pół-*Niemczyki*, / Sadząca często do cebernetyki.” III 332, *Ben*; *-ę*, *-ęta* – *Turczęta*: „Dumne są *Turczęta*...” X 28, *Zawisza*. Zdrobnienie z *-ek* nie ma jednak takiego znaczenia – *Żydek*: „Tak to niewielki pan – ale kochany bardzo i między swymi, i między nas *Żydków*.” VIII 379, *Złota Czaszka*. Zdrobnieniem jest ruska postać *Laszok*, wyrażająca jednak lekceważenie, pogardę: „Ot się *Laszok* na krew polakomil.” IX 202, *Sen srebrny*. Zgrubienia z typowym dla nich sufiksem *-isko* – *Niemczysko*: „Ale *Niemczysko* niesyte / Chciało... więcej...” X 39, *Zawisza*; *Żydzisko*: „*Żydziska* nawet, dobre *Żydowice* / Lamentowały:” IV 139, *Rozmowa*; i rzadszym *-uga* – *Niemczuga*: „Albo kupione za pieniądź *Niemczugi* / Bez serca – ciągłym szwargocące krzykiem,” V 209, *KD* (SWil nie notuje, ma natomiast formację *Niemczura*). Collectiva z sufiksem *-stwo* funkcjonują w omawianych utworach podobnie jak etnonimy – *Tatarstwo* ‘Tatarzy’: „*Tatarstwo* w bliskim koszu...” X 11, *Zawisza*; „*Tatarstwo* bije, / Wioski odziera i pali...” X 17, *ib.*, *Żydostwo* ‘Żydzi’: „Lud się, bywało, i *Żydostwo* zbiega,” IV 287, *Rozmowa*.

Fleksja

Nazwy o wyższej frekwencji występują zarówno w lp., jak i lm. Te natomiast, które mają niewiele użyć, mogą się pojawić tylko w jednej liczbie. Wyłącznie w lp.: *Amerikanin*, *Armeńczyk*, *Austryjak*, *Awar*, *Borysteńczyk*, *cygańczuk*, *Cylijczyk*, *Dak*, *Galilejczyk*, *Genueńczyk*, *Greczyn* – 9 użyć; *hamburczyk*, *Holender*, *Izrael*, *Izraelita*, *Judejczyk*, *Kalmuk*, *Korsykanin*, *Krakowczyk*, *Krakowiak*, *Tatarzyn*, *Turczyn* i in.

W lp. etnonimów z sufiksem *-anin* zdarza się skrócony temat fleksyjny: „a w piasku trup *Egipcjanina* / Zabitego wyglądał...” IV 250, *Próby*; ale: „Już się był tym balsamem *Egipcjanin* krzepił,” I 94; „Tak *Egipcjanin* w liście z aloesu / Obwija zwiędłe umarłego serce;” II 165, *Lambro*; „Kto widział w Rzymie posąg niewolnika / *Germana*, który w smutku cicho stoi,” III 109, *Ben*; obok tego: „Potem [?] *Germanin* chytry przy tej świecy / Zjawisk – myśl powziął, czy co nie ulowi...” V 333, *KD*; „Choć ja jestem *Maurytanem*,” IX 270, *KsNieżł*; „Jest to stara twarz *Rzymiana*,” VI

178, *Kordian*; oraz: „Z Cezara karła weźmy zemstę *Rzymianina*.” VI 235, *ib.*, „Jako *Rzymianin* z zamku ustępuję.” III 49, *Ben*; i in.

W lm. mianownik (i wołacz) ma często końcówkę dawnego biernika, a więc *-y* (po *k*, *g* – *-i*), po spółgłoskach miękkich *-e*, np.: „*Araby* mię w grobowcach otoczyli gęściej,” I 85; „już się zesзли *Araby* dookoła,” II 20, *Szanfary*; „*Araby* ogień obsiędą stepowy” III 165, *Ben*; „I byłem jeszcze tam, gdzie *Ateńczyki* / W lasach oliwnych gwarzyli poważnie,” I 130; „*Kibitka* jakaś i konne *Baszkiry*.” VIII 196, *Fantazy*; „Wtenczas wypadli słońcem wyschli *Beduiny*,” I 85; „Pod jego berlem – aż po *Kijów* stary / Ruś malowana – *Pieczynki* – *Chazary*.” V 499, *KD*; „I potem szelmy *Czechy* honor jak polano / Przeważyli na szalkach...” X 121, *Zawisza*; „Niewiele żądam: aby w jego domu / Postojem tylko stanęli dwaj *Dońce*...” III 163, *Ben*; „To znów, bywało... znam po zbroid chrzście, / Że napadają... *Pieczynhi* – lub *Finy*.” V 403, *KD*; „Z długimi przestanki / Idąc, prawie połowę drogi uszli *Franki*.” I 92; „niech ją złotowłosa / *Germany* moje na tarczach podniosą.” V 30, *KD*; „*Greki* i *Turki* zarówno ciekawi, / Jaki głos śpiewak, jaki lutnia wyda.” II 164, *Lambro*; „*Greki* zaś już ołtarz święty / Otoczyli tłustymi byki i skopięty,” IV 188, *Iliada*; „Przy ogniu siedział człek okryty worem, / Dzikiej i strasznej twarzy jak *Hurony*,” III 103⁵, *Ben*; „Jakby *Jadźwingi* czarne, białe *Serby*,” V 243, *KD*; „Weź, niech *Lachy* giną!” III 125, *Ben*; „Tu *Pomorzanie*, *Lutyki* i *Serby* –” V 66, *KD*; „Oto mię *Maurzy*, złodzieje, / Za kawalek tego chleba / Zbili –” IX 363, *KsNieżł*; „Jakieś księżęta... *Normandy* – *Łotysze*,” V 139, *KD*; „Zadrzeli *Persy* bladą zdjęci trwoga,” II 11, *Szanfary*; „My *Polaki*, odprowadź nas do ojczyzny” II 247, *Anhelli*; „Niech się *Polaki* modlą, czczą cara i wierzą...” VI 215, *Kordian*; „Wstają po bagnach *Wenedy* i *Czudzi*, / Żółte *Połowce*, nadmorskie *Tatary*,” V 29, *KD* – tu w szeregu czterech etnonimów jeden ma końcówkę męskoosobową: „Gotują się na powstanie / *Patryjoty*... *Poznańczyki*,” I 310; „*Szwedy* w *Krakowie* – a *Kozaki* na *Podolu* –” VIII 378, *Złota Czaszka*; „Czy mu przynieśli pierścień *Tatary*?” II 36, *Żmija*; „Nauczyli nas *Teutony* / Śpiewać, jako nam śpiewali.” I 46; „Niech myślą *Turki*, / Że już drużyna nasza wymarła,” II 70, *Żmija*; „Ja czekam, aż *Turki* wychodzą z meczetu,” II 193, *ib.*; „Widząc, że mi koń mój biały / Utyka, a *Ukraińce* / Zmęczeni,” IX 154, *Sen srebrny*; „*Wenedy* znów się rzucają do broni.” VII 350, *LillaW*; „chowal in petto / Zemstę jak *Włochy*, co się mszczą stiletto.” III 44, *Ben*; „bo pan *Sforca* przekonany, że *Włochy* żyją liściami...” VI 294, *Horsztyński*; „Kłaniało mu się chłopstwo, *Żydy*, zboże,” III 358, *Ben*.

Rzadko przy takiej formie mianownika orzeczenie w czasie przeszłym występuje w rodzaju niemęskoosobowym: „Pod *Kortezów* mieczami padały *Inkasy*.” II 125, *Do Skibickiego*; „*Włochy* od rulad zgłupiały,” III 213, *Ben*; nieco częściej przydawka przymiotna: „– jedno tylko *Lachy* / Rosnącej *Litwie* piersi stawiają żelazne.” VI 18, *Mindowe*; „*Lakony* moje są jak dzikie woły.” X 184, *Agezyl*; „Uciekają zbite *Maurzy*.” IX 281, *KsNieżł*; „Tam są olbrzymie *Scyty*, co krew piją / W człowieczych czaszkach, wyznawce *Odyna*,” VII 367, *LillaW*; „*Tatary* moje więc siedzą wygodnie,” III 181, *Ben*; „po tych dworach / Są *Włochy* dzwoniące w lutnie,” IX 131, *Sen srebrny*; „Te *Żydy* lament okropny zawiodą,” IV 140, *Rozmowa*. Bywa i tak, że

⁵ Huroni, plemiona indiańskie, należące do irokeskiej grupy językowej. WEP IV 774.

orzeczenie jest w rodzaju męskoosobowym, a przydawka w niemęskoosobowym: „Że z Egiptu wygnani przez rodzime syny / Złożyli w Judei straszne *Filistyny*,” I 91; „Więc kiedy się *Mogoły* pojawili blade,” IV 151, *KWallenrod*; „Dzisiaj okryte zbroją *Tatary* / Trudziły charty i skrzydła ptaków.” II 35-36, *Żmija*.

Końcówka męskoosobowa *-i* (po spółgłoskach stwardniałych *-y*): „Dwaj *Arabi* na rogach pomnika stanęli,” I 87; „*Arabi* stali cicho –” *ib.*; „Gdzie błądzą jak wiatr *Beduini*,” I 55; „Wstają po bagnach *Wenedy* i *Czudzi*,” V 29, *KD*; „Czy chcecie rzucać ogryzione koście / Wzajem na siebie jak czynią *Duńczycy*?...” VII 141, *Ballady-na*; „Wreszcie *Francuzi* wiedzą bardzo dobrze o nocach sybirskich –” II 293, *Anhelli* *obj.*; „Ujrzał, jak *Grecy* z wiatrem na wyścigi / Nieśli po górach hasło zmarłych wstania,” II 167, *Lambro*; „Nie wiem prawdziwie, za co my się bijem, *Grecy*,” IV 176, *Iliada*; „Przybiegłem ranny – *Lechici* nas łamią,” VII 399, *LillaW*; „Tam są *Letoni*, co na hełmach noszą / Rogi żywemu wyrwane turowi,” VII 367, *ib.*; „Czy jeszcze żyją *Litwini*?” I 47; „Jedzie pan *Kaźmierz* i ci, których znamy, / *Litwini*...” III 269, *Ben*; „*Litwini* tną gałęzie na mój stos grobowy.” VI 60, *Mindowe*; „Niech sami *Mediolańczycy* puszczają bańki.” VI 381, *Horsztyński*; „*Niemcy* musieli pokraść z naszych dolin kwiaty,” VI 7, *Mindowe*; „– on musi zginąć – z nim *Niemcy* wyginą,” VI 10, *ib.*; „Nie zabijali się *Polacy* prawili!” II 327, *Poema Piasta*; „*Polacy* dawniej byli haraburdy,” VIII 281, *Fantazy*; „I tak my *Polacy* górą” IX 38 *KMarek*; „My na śmierć idźmy jako wojownicy, / Jako dwaj mistrze, jako dwaj infanci, / A choćby tylko jak *Portugalczycy*.” IX 290, *KsNieżł*; „A tył wam szpikowali oliwem *Prusacy*.” I 195; „Twe księżycowe śpiewając sztandary, / Gdy z wiatrem nieśli je *Salahedyjni* / Przeciwno złotym krzyżom innej wiary.” III 165, *Ben*; „A wszakże ci *Sybircy*, których karzesz co dnia, / Mogą krzyżeć z kibitek.” VI 279, *Kordian*; „I już mu głowę mieli ściać *Tatarzy* –” III 244, *Ben*; „*Tatarzy* stali się jak psy ohydni –” III 246, *ib.*; „Bogatsi *Toskańczycy* chowani są pod zimnymi murami kościołów,” II 353, *Poema Piasta* *obj.*; „Poznali huk *Turcy* –” II 51, *Żmija*; „Palnego statku *Turcy* nie poznali...” II 191, *Lambro*; „A ci *Wenedzi* z dwunastu się krain / Zeszli i całe okrywają pole.” VII 367, *LillaW*; „O *Derwidzie*! czy *Wenedzi* macie / Nienasycone serca?” VII 370, *ib.*; „Komu ty jedziesz? – jak mówią *Żmudzini*” III 107; „Raz już się zbiegli z miasta nawet *Żydzi*,” IV 289, *Rozmowa*; „*Żydzi* mówią we wsi, że rewolucja w Wilnie.” VI 398, *Horsztyński*; „Nie, my *Żydzi*, / Nas nigdy słońce nie widzi” IX 31, *KMarek*.

Końcówka *-e*: „tak nie można / Życ dłużej! Czy my *Cyganie*?” IX 137, *Sen srebrny*; „Bracie, *Fezanie* idą i *Murzyni* / Budząc echa,” IX 290, *KsNieżł*; „Przebywasz otchłanie / Droga, po której niegdyś biegli *Luzytanie*.” II 126, *Do Skibickiego*; „Tu *Pomorzanie*, *Lutyki* i *Serby* –” V 66, *KD*; „vivat *Poznańczanie*!” I 161; „Bo się rozniosło, bo już *Rosyjanie*, / Już jakieś ruskie powiedziały panie, / Że to nie klasztor, ale dom katorzny,” IV 114, *Rozmowa*; „tu jesteśmy / Jak dwaj *Rzymianie*.” VIII 350, *Wallenrod*; „Chórem śpiewali ci dawni *Sławianie*” V 453, *KD*; „Więc się z okolic zebrali *Słowianie* / Widzieć ów boży cud – dziecinę świętą.” V 77, *KD*; „I chcieli miasta złotego *Słowianie*,” V 190, *ib.*; „Którego tu beczenie usłyszą *Spartanie*,” X 193, *Agezyl*; „Od polskiej bramy *Twerzanie*!” X 385, *KsTwerski*; „Komendy jego posłyszonym tonem / Zaczęli gadać już *Wielkopolanie*.” III 358, *Ben*.

Końcówka *-owie* jest znacznie rzadsza: „*Arabowie* zaradzają powrotowi na świat upiora, ucinając zmarlemu głowę.” II 152, *Arab* obj.; „*Etolczykowie* przyszli z gałązką oliwną / O pokój prosząc...” X 195, *Agezyl*; „aby znowu przeciw mojej głowie / Jęli wierzcąc i bunty podnosić *Grekwie*?” IV 175, *Iliada*; „Przeważni *Grekwie*! / Słuchajcie...” V 164, *KD*; „A zaś *Portugalczykowie* / Drugiego przysłali w łodzi...” IX 342, *KsNieżł*; „tenże pisarz opisuje sposób, jakim *Kozacy* i *Tatarowie* na sumaki polowali,” II 85, *Żmija* obj.; [„pnie drzew, do kościotrupów podobne, wychodzą ni by *Żydowie* spod mogił Jozefata –” XIV 268 w liście do Wojciecha Stattlera].

Frekwencję końcówek obocznych przy tym samym etnonimie niech zilustrują przykłady: *Araby* – 6, *Arabi* – 2, *Arabowie* – 1 (tylko w obj.); *Beduiny* – 1, *Beduini* – 1; *Czechy* – 3; *Greki* – 11, *Grecy* – 10, *Grekwie* – 6; *Lechici* – 3; *Litwini* – 10; *Polaki* – 5, *Polacy* – 12; *Słowianie* – 11 (*Słowiany* tylko w bierniku); *Tatary* – 5, *Tatarzy* – 3, *Tatarowie* – 1 tylko w obj.; *Turki* – 4, *Turcy* – 5; *Wenedy* – 2, *Wenedzi* – 2; *Żydy* – 3, *Żydzi* – 8. Natomiast wśród form, które nie występują obocznie, znacznie częstsze są te z końcówką niemęskoosobową w mianowniku.

Biernik Im. ma końcówkę równą mianownikowej lub dopełniaczowej. Z końcówką mianownika niemęskoosobową: „I weźmie krok naczelny nad *Achaje* zdradne.” X 193, *Agezyl*; „Agis odprawiony / Przez *Achajczyki*, którzy mu zazdroszczą sławy.” X 194, ib.; „Laurem uwieczony / Przez *Achajczyki* – do ojczyzny wracasz!” X 231, ib. Pomysły; „Słońce! coś przez dzień w stepach paliło *Araby*,” II 19, *Szanfary* II; „To nie przeciw nam wróżba, lecz strach na *Araby*.” IX 280, *KsNieżł*; „można te *Ateńczyki* obrócić na niebo oczyma.” VII 288, *LillaW*; „zmusił wolne *Beduiny* rozbijać w tym miejscu namioty” II 359, *Ojciec zadż*, Wstęp; „Jechał wtedy godzić *Czechy* / Z *Zygmuntem*,” X 151, *Zawisza* Pomysły; „Ujrżeli Moskałów – straż przednią i *Dońce*.” I 57; „wzięła radę od księżycy / Gołębi ogniem zapalić *Drewlany*” V 141, *KD*; „Spotkałem smętne i dzikie *Germany*...” V 25, ib.; „A już na *Goty*, *Pieczynhi* i *Huny* / Szła wieść – że bogi schodzą nieznajome,” V 359, ib.; „Któremu wzięta była przez *Greki* dziewczyna,” IV 171, *Iliada*; „niechaj na *Greki* spojrz brwią zmarszczoną,” IV 186, ib.; „to patrz na *Hiszpany*, / A ujrzysz ziarno, które było w czasie łonie.” I 286-287; „I szczękały druku blachy, / Gdy ja gonil *Kofty*, *Maury*.” I 106; „Przypomnisz mi kraj i *Lachy*” I 105; „Jak ciężko *Lachy* odpędzić od strawy” VII 141, *Balladyna*; „A potem te pany *Lachy* / Prosić na parlamentarstwo.” IX 98, *KMarek*; „Wezwałś *Lakony*, / Myśmy rzucili domy i rodziny,” X 231, *Agezyl*; „w lesie napotkał *Litwiny*,” III 268, *Ben*; „Jedź więc i *Mirmidony* twe trzymaj w pokorze!” IV 178, *Iliada*; „Leży w prochu, deptany przez nasze *Mogoły*.” X 399, *KsTwerski*; „Wiecie, że Pan Bóg, który słońcem darzy / *Mongoły*, ledwo błyskawicę blasku / Rzuca na ludy zachodnie,” X 404, ib.; „Czasem Bóg ją we krwi rodzi, / Czasem rzuca przez *Mongoły*!...” I 255; „Przez *Niemce*, jako przez łamane życia, / Poszła chorągiew złota *Ziemowita*.” V 98, *KD*; „On wie, że *Witold* potrzebny na *Niemce*,” VIII 333, *Wallenrod*; „To broń miasteczka i weź *Niemcy* pod komendę.” X 26, *Zawisza*; „Szedłem... pędzący przed sobą kniaziki, / I *Włodzimierze* te, i *Nowgorody*,” V 197, *KD*; „Król ma stolicę czarną murowaną, / Świeżo wydartą *Czechom* przez *Polaki*,” V 499, *KD*; „Idźmy przyjąć *Polaki* w moim namiocie.” X 147, *Zawisza* Pomysły; „pod skałą ukrył swe *Rzymiany*,” V 297, *KD*; „»Mam« –

rzekł – »*Słowiany* – państwo *Słowian* schwyce,» V 86, *KD*; »I Cierniowemu umiał zorzany / Gościniec – który miał przyjść na *Słowiany*.» V 351, *ib.*; »Tak on... aż swe *Spartany* spotkawszy, na nowo / postawił pierś ku wrogom,» IV 194, *Iliada*; »Co? więc na próżno *Spartany* zwołano?» X 229, *Agezyl*; »*Spartańczyki* ci moje kiedyś przyprowadzę, / Jak podrosną...» X 196, *ib.*; »Szedłem... pędzący przed sobą kniazi-ki, [...] I te *Wolhary*, i te *Suzdalczyki*,» V 197, *KD*; »Dawne znajome swoje króle, wodze, / Biskupy, *Turki* czarne i *Tatary*, / Zagada,» III 362, *Ben*; »Prawdę ci rzekli, którzy aż *Trojany* / Wiodą zamieniać w gród słowiańskie siolo,» V 314, *KD*; »czy jechać prosto do cesarza, / Który ma iść na *Turki*...» X 30, *Zawisza*; »Jak te Mojżesz-za iskier piramidy, / Co do ojczyzny wiodły nowej – *Żydy*...» III 154, *Ben*; »Co na *Żydy* zawsze szczeka,» X 66, *Zawisza*.

Z końcówką dopełniaczową -ów: »Okropna zbrodnia – ludzie zamieniają się w *Etiopów*.» VIII 73, *BCenci*; »Tak było niegdyś, nim się na *Francuzów* / Król i Fra Diabeł ruszyli z *Abruzów*...» IV 8, *Podróż*; »Od *Egipcjan* przez *Rzymian* podbitych i *Greków*.» I 82; »Achila gniew – i kłęski spadł na *Greków* / Spiewaj, bogini,» IV 171, *Iliada*; »Czarnych *Kłobuków* za Polski granice/ Wygnały złote gwiazdy przelotnice.» V 429, *KD*; »Śledzę *Litwinów* i spraszam biesiady,» II 113, *Hugo*; »*Litwinów* ukrywszy za ścienne kobierce,» VI 21, *Mindowe*; »Ujrzeli *Moskalów* – straż przednią» I 57; »Mam miecz, co zadziwiał *Polaków* ogromem,» II 117, *Hugo*; »Że łatwiej odrwić *Polaków* niż cara,» III 43, *Ben*; »Ci się wężowymi stecki / Zlewali z gór na *Polaków*,» IX 180, *Sen srebrny*; »Rozprószywszy *Tatarów*» X 106, *Zawisza*; »*Turków* wytracę przed wschodem słońca,» II 70, *Żmija*; »nim płomień *Turków* obsaczy,» II 72, *ib.*; »I bawił *Turków*,» II 178, *Lambro*; »Patrzy na *Turków* oczyma tygrysa» IV 48, *Podróż*; »Poznałeś teraz *Wenedów*, Sygonie?» VII 334, *LillaW*; »Bo *Żydów* palił, a niewiasty gwałcił.» III 64, *Ben*; »Poruszył nawet i *Żydów*, i chłopów.» IV 141, *Rozmowa*; »ja nie wiem – *Żydów* może będą wieszać albo rozbijać...» VIII 405, *Złota Czaszka*; »Tak się przez *Żydów* każde miasto bierze.» IX 73, *KMarek*; -i: »Gdzie stoję, a te góry palcem ruszę / I na *Moskali* pójdą!» III 57, *Ben*; »lud [...] broń rozebrał – i mordował *Moskali*...» VI 403, *Horsztyński*; z końcówką zerową: »Od *Egipcjan* przez *Rzymian* podbitych i *Greków*.» I 82; »Zróbcie z nich *Rzymian*!» VIII 20, *BCenci*; »Mów łagodnie, miecz schowaj – na *Trojan* się przyda,» IV 179, *Iliada*.

Oboczne końcówki w dopełniaczu: »Wszystko, co pozostało na tym piasku z wieków / Od *Egipcjan* przez *Rzymian* podbitych i *Greków*.» I 82; »Polskim językiem groby *Egipcjanów* znacząc...» I 88; »Sądzę, że politowanie [...] Od *Maurytan* się należy?» IX 270, *KsNieżł*; »Oto jest portret infanta / *Maurytanów*, *Tarudanta*,» IX 263, *ib.*; »pod obóz *Moskali* / Podkraść się» I 56; »W tym jarze / Dwóch zrąbanych leżało *Moskali*,» III 71, *Ben*; »I zostawiacie Bar *Moskali* pastwą,» III 84, *ib.*; »Obraca się do *Moskali*.» IX 79 *KMarek* *did.*; »A co przydawało strachu / U zabobonnych *Moskali*,» IX 102, *ib.*; »Dwóch *Moskalów* prowadzili mnie do kaplicy –» VI 300, *Horsztyński*; »Pełne *Moskalów* szpitale,» IX 83, *KMarek*; »i potem tylko kitki / Tych *Moskalów* jak płomień / Poleciały na stracenie,» IX 87, *ib.*; »Są dzieje *Rzymian*, są dumania *Greków*,» II 129, *Mnich*; »U *Rzymian* był ten posłuch,» V 190, *KD*; »kiedy ty dawne posągowe *Rzymian* postacie napelnisz wulkaniczną duszą wieku naszego,»

VII 8, *Balladyna*, Dedykacja; „Jeśli nie z *Rzymian*, jeżeli nie z Greków, [...] Jestem wyrwany?... to skąd?...” X 340, *Samuel Zborowski*; „Wyszła na smętne Kampanie *Rzymianów*:” I 140; „Jakby świadcząca o strasznej zarazie / Upadającej na *Rzymianów* ducha,” VIII 124, *BCenci*. Etonimy z sufiksem *-anin*, podobnie jak rzeczowniki pospolite z tym sufiksem, mają zazwyczaj końcówkę zerową w dopełniaczu lm. (wyjątkiem jest *Amerykanin* – *Amerykanów*). Słowacki obocznie stosuje też końcówkę *-ów* (*Egipcjan* – *Egipcjanów*, *Rzymian* – *Rzymianów*), ale też jako jedyną, gdy nie ma innych użyć tego przypadku: „*Połowczanów* mogiły / Patrzyły się z daleka / Na zgon Boży człowieka...” X 461, *KsTwerski*; „Mnie od mogiły termopilskiej gotów / Odgonić legion umarłych *Spartanów*,” IV 76, *Podróż*.

W dwóch wypadkach końcówka *-ów* wystąpiła po temacie zakończonym samogłoską *e*: „Które słowo u *Hebreów* / I u Arabów znaczyło / Piękność.” IX 267, *KsNiezl* – Linde pod hasłem Hebrajczyk podaje: Hebreusz z urąganiem, żydowina, a SWil: Hebrajczyk – żyd w lm. Hebrajczycy v. Hebreowie ‘naród żydowski’; „Zdawało się, że żurawie / Na *Pigmeów* w wielkim gniewie / Szary klucz na niebie klecą...” IX 280, *ibidem*⁶.

Nierzadka jest archaiczna forma narzędnika lm. z końcówką *-y/-i*: „Dawniej z *Araby* ściągalem je zbrojnie,” II 7, *Szanfary*; „Nad *Greki* pan, nade mną, królem, wszystko może!” IV 175, *Iliada*; „Anioł twój – już gdzieś może między *Indyjany* / Nowy żywot rozpoczął...” IV 243, *Próby*; „Radość niezwykła wrzała pomiędzy *Litwiny*,” VI 37, *Mindowe*; „Już nad *Słowiany* nowy świt różany / Błyszczał –” V 357, *KD*; „Że ile razy z twardymi *Spartany* / Wiedli Grekowie walki nieśmiertelne,” X 229, *Agezyl Pomysły*; „Często przebrany z bracią *Tatary* / Na własne siola niosłem pożary;” II 77, *Żmija*; „Kiedy się, Lechu, / Za ostatnimi *Wenedy* puściłeś / Na czarnym koniu,” VII 321, *LillaW*.

Ale są oczywiście i użycia końcówki *-ami*, np.: „I szedłem z *Arabami* w piramidy lonie” I 85; „równość szlachty z *Żydami* i z *Cyganami*.” II 266, *Anhelli*; „Ale żyć muszę – z *Grekami* umierać...” II 181, *Lambro*; „Jest to najstarszy między *Słowianami*,” V 554, *KD*; „El Dżin przyleciał jak wiatr z *Tatarami*,” III 244, *Ben*; „Różne biegają straszne przepowiednie / O przyszłej walce między *Wenedami*,” VII 350, *LillaW*; i wiele innych.

Nazwy żeńskie

Jest ich znacznie mniej niż męskich, bo tylko 38. Pod względem słowotwórczym są też mniej zróżnicowane. Zdecydowana większość – 27 utworzona jest sufiksem *-ka* od podstaw męskich, np. *Angielka*, *Arabka*, *Cyganka*, *Laszka*, *Mongolka*, *Rusinka*, *Tatarka*, *Turczynka*. Gdy ta podstawa zawiera sufiks *-anin*, nazwa żeńska ma zakończenie *-anka*: *Afrykanka*, *Egipcjanka*, *Indyjanka*, *Krakowianka*, *Podolanka*, *Rzeszanka* („Chciałem uściskać moją starościankę / Lawrzanekę... / Ale zaproszon na pogadankę / Przez niemiecką *Rzeszankę* / I rzeszoto...” X 112, *Zawisza*) – SWil notuje m. *Rzeszanin* ‘mieszkaniec jednego z państw Rzeszy’, podobnie Linde; *Sło-*

⁶ „Pigmeje [...] u Homera i innych pisarzy antycznych nazwa bajecznej rasy karzelków mieszkających w Górnym Egipcie a. w Etiopii. Pigmeje każdej jesieni stacjali walki z przylatującymi żurawiami, które ich pożerały”. Kopaliński 872.

wianka, Spartanka, itd. Trzy nazwy z sufiksem *-ka* utworzono wprost od choronimu: *Amazonka*, *Litewka*, *Moskiewka* w znaczeniu ‘Rosjanka’ (Linde): „Tam nas *Moskiewki*, okropne czernice, / Wtrąciły wszystkie do wilgotnej jamy.” IV 133, *Rozmowa*. Dalsze formanty to rozszerzone *-ów-ka*: *Żydówka*; *-anka*: *Izraelitanka*, *Wenedzianka*: „Co to za biała jakaś *Wenedzianka*?” VII 322, *LillaW* – n. etniczna w rodzaju męskim ma postać bezprzyrostkową *Wened*; *Wilenczanka*: „Tu zadrzał śpiewak i mowy obrócił / Do *Wilenczanki* siostry –” V 237, *KD*; „Przy mnie Helijon – brat umiłowany, [...] I *Wilenczanka* siostra, w srebrnej bieli, / W liściach i w gwiazdach – na głazach siedzieli.” V 526, *ib.* – u Lindego forma męska *Wileńczyk*; *SWil* notuje *Wileńczyk* v. *Wilnianin* oraz formę żeńską *Wilenka* ‘kobieta rodem z Wilna’; sufiks *-ica*, *-owica*: *Francuzica*, *Żydowica*; *-yni*: *Niemkini*: „Dobra *Niemkini*, ale nie skrzydlata / Jak *Psyche*.” III 332, *Ben* – *SWil* uważa za prowincjonalizm. Pojawia się też zdrobnienie *Żydóweczka*.

Oboczne leksemy występują także wśród żeńskich etnonimów: *Izraelitanka* // *Żydówka*, *Laszka* // *Polka*. Oboczne formacje słowotwórcze są również rzadkie: *Polaczka* // *Polka*, *Żydówka* // *Żydowica* // *Żydóweczka*. Wydaje się, że *Żydowica* wobec *Żydówka* nie jest nacechowana ekspresywnie, np.: „*Żydzi*śka nawet, dobre *Żydowice* / Lamentowały.” IV 139, *Rozmowa*; „Jedna *Żydówka* jakaś na brzeg bieży,” IV 141, *ib.*; „raz już się zbiegli z miasta nawet *Żydz*i, / *Żydówki* – ludu wszelakiego mrowie,” IV 289, *ib.*; „Otóż ja tu, *Żydowica*, / Do nóg ci, panie, upadła” IX 35, *KMarek*; „Teraz wy jak na gościnie / U rabina *Żydowicy*.” IX 74, *ib.*; i w did.: „Wchodzi *Braneczki* prowadząc za rękę *Judytę*, już ubraną jak uprzednio, w pięknym *Żydowicy* stroju.” IX 73. Zdrobnienie pojawia się w piosence przytoczonej w *Złotej Czaszce*: „*Żydóweczka* nam szynkarka / Lej, lej, lej!...” VIII 378. Bardziej podniosły charakter ma *Izraelitanka* w odniesieniu do *Judyty* – i wtedy, gdy tak do niej się zwraca książd *Marek*: „Wracaj, *Izraelitanko*, / I bądź o ducha spokojna,” IX 48; i gdy ona mówi o sobie: „Patrzaj ty na mnie, człowieku! / Jestem *Izraelitanką*. / Mój Bóg nie wisiał na ćwieku, / Nie pił octu i piołunów, / Ale stał na wielkiej górze / Pośród dwunastu piorunów / W czarnej i ognistej chmurze / I rozbłyskał się na całe niebiosa; / Otóż ten Bóg teraz broni / Każdego mojego włosa, / A pioruny trzyma w dłoni, / Bóg *Izraela* i *Judy*, / Pioruny nad twoją skronią!” IX 554-555.

Motywacja użyć pozostałych form obocznych jest wyraźna: *Laszka* mówi o *Salomei* kozak *Semenko* w *Śnie srebrnym*: „Taj nie da z tą *Laszką* rady” IX 121; „jeśli *Laszka* / Wyżej sobie okiem mruga / I złotego łowi ptaszka” IX 145. Formy rosyjskiej używa napotkana przez matkę *Makrynę* w lesie kobieta: „*Popy* biegają po wszystkich kościołach / I rozsyłają po drogach opryszki – / Łowić ubiegłe trzy *Polaczki* mniszki.” IV 146, *Rozmowa*. Ale *Makryna* zawsze o sobie mówi *Polka*: „Ja, *Polka* – pierwszy raz na rynku bita!...” IV 131, *ib.*; „Pomyśl: ja – *Polka*! Ja – córka szlachecka!” IV 136, *ib.* Tak też w innych utworach – łącznie 15 razy.

Do realiów XIX wieku stosowana jest *Moskiewka*, w odniesieniu do średniowiecza *Rusinka* – tak w *KD* o swej matce mówi *Bolesław Śmiały*: „Matka *Rusinka* w złotym dyjademie / Sypała garnków jałmużnę obfitą / *Żebrakom*,” V 513; „*Królowa* – matka *Rusinka* w koronie,” V 514; a w *Wallenrodzie* o żonie *Witołda*, *Annie* – *Kiejstut*: „Coż ty, *Rusinko*, w złotym kokoszniku?” VIII 317; „Bij swoją *Rusinkę*, / Bo nadto wielka dobroć psuje żony.” VIII 318.

Funkcje etnonimów

Funkcją etnonimów, zarówno w języku potocznym, jak i w tekstach literackich, jest wskazanie pochodzenia narodowego, etnicznego. Taka jest też ich podstawowa funkcja w utworach Słowackiego – informują one o przynależności narodowej, plemiennej, etnicznej bohaterów literackich. Sposoby wprowadzania tych informacji są zróżnicowane stylistycznie.

Jeśli chodzi o sposoby funkcjonowania etnonimów w tekstach, warte zauważenia są zjawiska, które spotykamy także u innych pisarzy, np. u Mickiewicza, co odnotowała w swoich pracach Łucja Szewczyk, ale i takie, które wydają mi się oryginalne, choć może spotykane w XIX wieku.

Niejednokrotnie użycie etnonimu w lp. odnosi się do zbiorowości, tzn. forma lp. ma znaczenie lm.: „Tam cymbryckiego półwysep *Duńczyka*, / Jak okręt,” V 167, *KD*; „Mścił Apollo okropną zwaliwszy zarazę / Na *Greczyną* obozy,” IV 171, *Iliada*; „różne widy / Zjawione nad jeziorem... w które *Litwin* wierzy –” IV 152, *KWallenrod*; „Tu długim, czarnym, mrówczanym łańcuchem / Zbliża się *Moskal* pieszy ku mieścinie,” III 66, *Ben*; „Zwłaszcza jeżeli *Moskal* na granicy / Nie czyha na twój sekret,” III 88, *ib.*; „Potem przyjdzie fala [...] Szumiąca krzykiem, czarna krwią *Moskala*,” III 214, *ib.*; „*Moskal* – wokoło rozwinięty czuwa,” III 245, *ib.*; „*Moskal* zapalił czerwone ogniska,” III 247, *ib.*; „Czuje już szlachta, że nie o to chodzi, / Aby wypędzić króla i *Moskala*,” III 357, *ib.*; „Niech was powystrzela // *Moskal* i diabeł, że się tak klóćcie” III 84, *ib.*; „I bez chleba, i bez wody – / Bo pompy *Moskal* poimał” IX 38, *KMarek*; „I tak my Polacy górą / Lub z *Moskałem* oko w oko.” *ib.*; „Nu – tam teraz u *Moskala* / Wielki strach Chrystusa Pana.” IX 69, *ib.*; „Gardziliśmy jak *Niemcem* tą chmurą komorów,” VI 192, *Kordian*; „Od brzegów *Dźwiny* po hordy *Nogajca*,” III 43, *Ben*; „Niszczyciel, jakby horda *Nogajca*.” VI 181, *Kordian*; „Odkąd Batory sławną Polską włada, / *Polak* się bije, zabaw nie pamięta.” II 98, *Jan Bielecki*; „*Polak* w kolebce i w trumnie przy szabli.” II 317, *Poema Piasta*; „O! bo to sercom *Polaka* nie trudna / Przebaczyć ręce, co krwią naszą brudna,” II 346, *ib.*; „Duchowa kraina / Brzmi cała wielką pieśnią *Słowianina*.” V 170, *KD*; „i błogosławić regimentowi, który wychodzi na *Szweda*...” VIII 464, *Złota Czaszka*; „Zewsząd *Tatar* ogień miotą,” I 17; „Cały na lewe skrzydło wyteżon, na *Litwę* / I żółtego *Tatarzyna*,” X 105-106, *Zawisza*; „Że już ojczyzny nie mamy / I o nią się dobijamy / Z mieczem w rękę – przed tronami, / Któreśmy kiedyś zakryli / Od *Turka* naszymi szablami –” IX 13, *KMarek*; „tu pisze / Pan *Potocki*, nasz podczaszy, / Że *Turek* już *Moskwę* straszy / Nad *Prutem*, stanąwszy w sile...” IX 16, *ib.*; „I obróć nas na *Turka*...” X 38, *Zawisza*; „Na kiel wziął... i chce na nowo / Przeciw *Turkowi*...” X 102, *Zawisza*; „zgodziłem się iść w ogień na *Turka*...” X 148, *Zawisza Pomysły*.

Znaczenie lm. we wszystkich kontekstach ma *Juda*⁷. Typowe są związki *plemień*, *pokolenie Judy*: „A wtenczas ja, lew z pokolenia *Judy*, / Przysłany byłem” V 407 *KD*; „A królowna z rodu *Judy*...” IX 35, *KMarek*. Ale i w innych połączeniach dopełniacz ma znaczenie zbiorowości: „Naprzód szedł anioł *Judy* – a słoneczny / Był mu baranek w kwiatach przewodnikiem,” V 150, *KD*; „Tak krew wasza jednym lu-

⁷ Pierwotnie n. jednego z dwunastu plemion Izraela – plemię *Judy*. SEMot IV, 6.

tem / Nie zaważy przed krwią *Judy!*...” IX 80, *KMarek*. Forma lm.: „*Judy* i Grekowie – / Rzekłem – patrzajcie na mnie” V 262, *KD* wskazuje na to, że możliwe byłoby też użycie formy *Juda* w znaczeniu lp. Nie ma jednak takiego przykładu, przeciwnie – w takim wypadku stosuje Słowacki formację *Judejczyk*, np. „Widzę oto skały, / Gdzie ze mnie, *Judejczyka*, buntownik zuchwały / Stał się...” IV 250, *Próby*.

W pewnych kontekstach choronimy mają znaczenie etnonimów – Grecja: „Nie, za tę branę – *Grecja* musi mi dać drugą!...” IV 175, *Iliada*; Litwa: „jako zjawienie / *Litwa* ubrana w tęczowe promienie // Wychodzi z lasu.” III 170-171, *Ben*; „Lecz *Litwa* takich zapowiedzi / Nie ma, ale spokojna w czarnych lasach siedzi.” IV 151, *KWallenrod*; „Cały na lewe skrzydło wyteżon, na *Litwę* / I żółtego Tatarzyna,” X 105-106, *Zawisza*; „I tę *Litwę* na żmudzkich konikach siedzącą / Połamał... z końmi razem,” X 106, *ib.*; Moskwa: „Jaki to będzie wiek dla Polski złoty, / Gdy z niej Barszczanie całą hańbę zmażą, / Wyrzucą *Moskwę*... i króla za płoty...” III 164, *Ben*; „Turek już *Moskwę* straszy / Nad Prutem,” IX 16, *KMarek*; Polska: „Ogromny dzień... pierwszy raz *Polskę* Litwin wiedzie... / Tam na wzgórzach zielonych oświeca purpurą.” X 440, *Zawisza*; Ruś: „A białe sioło [...] trwożę czyniło Germanom / I *Rusi*” V 460, *KD*; „I chwilę jeszcze z trupem na ramieniu / Podbiegl... jak jaki bóg, niosąc mogiłę, / Że *Ruś* widziała... na tarcz zabłyśnieniu / Słońce i króla,” V 438, *ib.*; „Pod jego berłem – aż po Kijów stary / *Ruś* malowana – Pieczyngi – Chazary.” V 499, *ib.*; „Czy *Ruś* drżała przed tobą? czy drżał król kipczacki?” VI 13, *Mindowe*; „Chcę, żeby się wprzód *Rusi* rozproszyły tłumy,” VI 21, *ib.*; Troja: „Tu wróc – *Troja* pierzchnęła, Euforbisz zabity,” IV 193, *Iliada*; „a już czas go naglił – *Troja* na kształt fali / Szła –” IV 194, *ib.*

Trochę inaczej funkcjonuje *Izrael* – choronim, ale też według Biblii wcześniej – imię nadane Jakubowi; potem, podaje SWil, „przyswojone całemu narodowi żydowskiemu, szczególnie 10ciu pokoleniom od *Judy* oddzielonym”. Tak więc użycie jako etnonimu nie jest zabiegiem stylistycznym Słowackiego, lecz potwierdzeniem praktyki językowej: „A coś – jak w dawnym wodzu *Izraela*.” V 69, *KD*; „Ten sam, który z tęcz nad potopem błysnął, / Za *Izraelem* szedł w ognistej chmurze,” V 306, *ib.*; „Wielki, straszliwy anioł *Izraela*, / Zjawieniec trzeci na globie i mściwy:” V 375, *ib.*; „*Izrael* to wie lud – a wy nie wiecie,” V 470, *ib.*; „W opałach stał lud – pod starą kaplicą / Jako *Izrael* idący na wojnę,” V 488, *ib.*; „Modlący się do Jehowy, / Aby zdjął już z *Izraela* / Przekleństwo.” IX 68, *KMarek*.

Forma lm. choronimu – Islandia: „Uciec w *Islandów* wyspę zamrożoną, / Ogniami siedmiu wulkanów czerwoną,” V 35, *KD*; Zaporozże: „Rzeź czerwona, stoi w dymie / Pędzonym od *Zaporożów*.” IX 210, *Sen srebrny*. Tę samą funkcję pełni nazwa miasta Nowgorod: „Szedłem... pędzący przed sobą kniaziki, / I Włodzimierze te, i *Nowgorody*,” V 197, *KD*.

Kortezy utożsamił poeta z Hiszpanami czy – przynajmniej – ze stanami rządzącymi (nie z całym narodem); *Kortezy* ‘stany ziemskie w Hiszpanii, parlament’ SWil, dziś tylko parlament w Hiszpanii: „Pod *Kortezów* mieczami padały Inkasy.” II 125, *Do M. Skibickiego*. Ekwiwalentem Słowian w odmianach tekstu *KD* jest *plemię Słowa*, wtórnie więc to wyrażenie pełni funkcję etnonimu: „Przyszedłem na ziemię / Świętością moją i wiedzą nabytą / Prowadzić naprzód ono *Słowa* plemię, / Pierwsze na ziemi...” V 513. Takie użycie ma związek z pomysłem etymologicznym wywo-

dzącym nazwę Słowian od Słowa bożego. W *KD* wiele jest takich użyc, które odsłaniają tę rzekomą etymologię: „O! *ziemio Słowa* – niczym niepożyta, / Zwycięzająca – nawet one zdrady, / Które w powietrzu duch od duchów chwyta,” V 90; „Mów, jak przyszedłeś znów na *ziemię Słowa*, / Ciemny... jak one duchy wyognione / Mieczem i ogniem...” V 392; „a w nim Słowian lwica, / Dysząca paszczą ku dawnym kurhanom, / Padła – i *Słowo* rodziła Słowianom.” V 305; „A siola rosły – i o *Pańskim Słowie* / Już był sen” V 349.

Niektóre użycia i ich konteksty mogą zaskakiwać, wskazują bowiem, że pisarz utożsamia różne etnonimy. W odniesieniu do Czecha stosuje *Czech* i *Niemiec*: „Tam znów uczony miły *Czech*, pan Hanka, / Pieczętuje się – tu mi nie uwierzą [...] Że na pieczętce Hanki – są Kozacy...” III 163, *Ben*; „*Czech*, co Kozaków myślą w Renie poi, / Choć *Niemiec*, może głos ludzki zrozumie.” III 164, ib. W *Księciu Niezlomnym* Mulej nazywa Don Fernanda zamiennie *Hiszpanem*: „Widać, żeś równie szlachetny / Jak odważny, mój *Hiszpanie*.” IX 284; „Mój *Hiszpanie*, niech Allach cię strzeże.” IX 289; i *Portugalczykiem*: „Hej, szlachetny mój *Portugalczyku!*” IX 289; a sam Don Fernand mówi o sobie: „Idź i powiedz swojej damie, że *portugalski* kawaler / Przysłał cię za niewolnika,” IX 287; „My na śmierć idźmy jako wojownicy, / Jako dwaj mistrze, jako dwaj infanci, / A choćby tylko jak *Portugalczycy*.” IX 290. Król Fezu używa tego drugiego etnonimu: „*Portugalczyku* dumny, / Oddaj mi twoją szpadę,” IX 292. Nie dziwi natomiast, że do chrześcijańskich bohaterów odnosi się też nazwa *Luzytanie*: „Oto Alfons, *Luzytanów* / Król, którego panowanie / Sławne teraz po wszej ziemi,” IX 345⁸. Z kolei Mulej nazywany jest *Arabem*: „A ten *Arab* jedzie taki smętny!” IX 284; „Choć mi taisy twą boleść, *Arabie*, / Widzę jasno, żeś pełny trosk wielu.” ib.; „Więc ci czasu, *Arabie*, ukraca / Moja miłość,” IX 288; *Maurem* // *Maurytańczykiem*: „Sam zostałeś, *Maurze* młody,” IX 282; „Mów, o *Maurze!*” IX 284; „Szlachetny *Maurytańczyku*, / Dobrze mi smutki wykladasz.” IX 287.

Greki oznacza nie tylko człowieka narodowości greckiej, chociaż tak jest najczęściej, ale też – w niektórych użyciach – grekokatolika. Takie znaczenie pojawia się w *KD*: „To słowo jam miał – gdy dwaj ruscy zbiedzy, / Książęta lud ów dręczące surowy, / Przybiegli do mnie... dwa przewrotne *Greki*, / Przeciw ludowi temu chcąc opieki.” V 191. W związku z tym użyciem pozostają fragmenty mówiące o matce Bolesława Śmiałego: „szepce coś ruskimi słowy: / »Ty« – mówi – »życie swe złożysz w ofierze / Za grecką wiarę” V 521; „I matka ruska wychudła postami, / Która, bywało, swoją grecką wiarę / Chowa...” ib. Również w *Fantazym* ujawnia się takie znaczenie, gdy mowa o Majorze: „Taj zmoskalony *Greki*, lotr i moszennik” VIII 304; „Pan Major... jako człowiek katolicki –” [Major] „*Grecki!*” VIII 300. I w innym miejscu: „Lecz teraz... jak nam tutaj mnichy *Greki* / Wzięli kościół i parafię,” VIII 207. Takiego znaczenia nazwy *Greki* nie ma w słowniku Lindego, który notuje hasło, jednak dla ilustracji rzeczownika *Greczyzna* daje cytat z Bielskiego: „Wielu się ich od kościoła Rzymskiego ku *Greczyźnie* z Moskwą obróciło.” I objaśnia: „ku *Greckiej* cerkwi, *Gr. wierze*.”

⁸ „Luzytania, staroż. część Półwyspu Iberyjskiego [...] nazwa od bitnego plemienia iberyjskich Luzytanów, pokonanego przez Rzymian w 139 pne.; poet. Portugalia”. Kopaliński 618.

Filistyn w *Liście do A. Holyńskiego* jest nazwą etniczną: „Że z Egiptu wygnani przez rodzime syny / Założyli w Judei straszne *Filistyny*,” I 91. W *Zawiszy* jest przerwiskiem: „Wchodzi dziad *Filistyn*” X 18, did.; „Oto jest dziad vulg[...].o zwany *Filistynem*,” X 135, ib. Pomysły. Według SWil u uczniów Uniwersytetu ‘wszelka osoba nie należąca do Uniwersytetu, szczególnie kupiec’; według SW *filistyn* ‘człowiek mądry a dowcipny, dowcipniś’, ‘człowiek lekkomyślny, letkiewicz’; u Lindego tylko jako etnonim.

Nazwa *Sybircy*, użyta dwukrotnie, tylko raz ma swoją właściwą funkcję etnonimu: „Tak mówiąc nadeszli na gromadę *Sybirców*, którzy łowili ryby w jeziorze.” II 252, *Anhelli*. W *Kordianie* mowa jest nie o rdzennych mieszkańcach Syberii, lecz o zesłańcach: „A wszakże ci *Sybircy*, których karzesz co dnia, / Mogą krzyczeć z kibitek: »Carze! z nami razem!” VI 279. (W analogiczny sposób konfederaci barscy nazwani są przez Słowackiego strukturą równą etnonimowi – *Barszczanie*: „Jaki to będzie wiek dla Polski złoty, / Gdy z niej *Barszczanie* całą hańbę zmażą,” III 364).

Rzymianin to ‘obywatel starożytnego Rzymu’ w prawie połowie użyć (10 na 22), np.: „U *Rzymian* był ten posłuch, że boginie – [...] Pracują ciągle w mglistej oficynie / Z piorunem w ręku – jak z młotami w dłoni,” V 190, *KD*; „Może przed wieki będąca za córę / *Rzymianom*,” V 23, ib.; „kiedy ty dawne posągowe *Rzymian* postacie napelniasz wulkaniczną duszą wieku naszego,” VII 8, *Balladyna*, Dedykacja; raz tylko ‘mieszkaniec Rzymu’ nowożytnego: „druga w Rzymie zbrodnia, / Jakby świadcząca o strasznej zarazie / Upadającej na *Rzymianów* ducha,” VIII 124, *BCenci*. W jednym przykładzie nazwa odnosi się do obywateli cesarstwa rzymskiego narodu niemieckiego: „cesarz wielki Romy – Otto / Usłyszał – i rzekł: – »W ręku mam Słowiany!« / I szedł na górę sam – a pod ciemnotą / Sosen, pod skałą ukrył swe *Rzymiany*,” V 297, *KD*. W pozostałych znaczenie jest symboliczne – *Rzymianin* nazywa człowieka ze względu na rzymskie cnoty. Takie użycia pojawiają się w *Horsztyńskim*: [Szczęśny] „Gdybym był *Rzymianinem*, zacząłbym od okropnej rzeczy... Wczoraj śniło mi się o niej... a oczy miałem otwarte...” [Nieznajomy] „Masz teraz twarz zabójcy!” VI 313; „Trzeba mieć serce *Rzymianina*, Szczęśny... [...] trzeba się poświęcić,” VI 406; „Powiedziałeś, że mam serce *Rzymianina*...” VI 407. W *BCenci*: [Matka] „Mary, pomóżcie mi w robocie strasznej! / Lękam się... w sercach dzieci, że tam znajdę / Niepewność... wstręty... i myśl świętą grzechu... / Zróbcie z nich *Rzymian!*” [Wiedźmy] „*Rzymian? Rzymian? Rzymian?*” VIII 20-21 (chodzi tu o zabójstwo ojca Cenci; rodzina Cencich to mieszkańcy Rzymu). *Rzymianinem* nazywa siebie Starosta z *Beniowskiego*, ojciec Anieli: „Jako *Rzymianin* z zamku ustępuję. / Mieć nie będziecie nawet moich kościołów”. III 49, *Ben*. Poeta wcześniej charakteryzuje go tak: „Ojciec srogi, / Do tego wielki oryginał, splennik; / Diabeł wie, jakiej wiary: w rzymskie bogi / Wierzył i wierzył w prorocstwa i w sennik, / Chrystusa także krwią oblane nogi / Całował; zwał się cesarzów plemiennik...” III 14; „Ów zamek wielki, malowniczy, stromy, / Gdzie mieszkał szlachcic-pół, pół-król, pół-Kato, / Pół-wariat, a pół-syn cesarów Romy;” III 44.

W *Beniowskim* Słowacki stosuje zamiennie nazwy *Arabki* i *Tatarki* wobec tych samych kobiet, które pilnują panny Gruszczyńskiej w krymskiej niewoli: „*Arabki* dwie, w koszulach czarnych, spod zasłony / Patrzące na świat dziko i jaszczurczo, / Siedzą na ziemi jak dwie czarne wrony” III 173; „I dwie izdebki, w jednej się sza-

mocą / Owe *Tatarki* strzegące dziewczyny,” III 200; „Chociażby wstała, toby się obudził / Pop... lub *Tatarki* wiedzmy.” ib; „Biedna, w *Tatarek* rękach jak owieczka,” III 202; „Potem ujrzała dwie *Arabki* – spały... [...] Lecz teraz spały chrapiąc głośno obie.” III 203-204; „*Tatarki* chrapią – księżyc srebrny świeci” III 205. Może podstawą utożsamienia jest wyznanie muzułmańskie Tatarów i Arabów.

W utworach Słowackiego etnonimy występują stosunkowo często; jest ich wiele, niektóre z nich mają wysoką frekwencję, np. *Arab* 54 użycia, *Greki* – 80, *Lach* – 38, *Polak* – 103, *Litwin* – 50, *Moskal* – 64, *Niemiec* – 41, *Słowianin* – 44, *Tatar* – 62, *Turek* – 76, *Żyd* – 77. Formacje nowe, indywidualne mieszczą się w normie onimicznej tej klasy nazw. Ze względu na niedostatek naszych słowników można oczywiście mieć wątpliwości, które formacje utworzył Słowacki. T. Skubalanka⁹ wymienia następujące: *Krymczyk*, *Niemczuga*, *Poznańczanin*, *Rusiec* ‘Rusin’, *Sybirzec*, *Wenedzianka*, *Wilenczanka*.

Wykaz skrótów tytułów utworów Słowackiego i innych źródeł

<i>Agezyl</i>	Agezylausz
<i>BCenci</i>	Beatrix Cenci
<i>Ben</i>	Beniowski
<i>KD</i>	Król-Duch
<i>KMarek</i>	Książę Marek
<i>KsNieżł</i>	Książę Niezłomny
<i>KsTwerski</i>	Książę Michał Twerski
<i>KWallenrod</i>	Konrad Wallenrod
<i>LillaW</i>	Lilla Weneda
<i>Ojciec zadż</i>	Ojciec zadżumionych
<i>Podróż</i>	Podróż do Ziemi Świętej z Neopolu
<i>Poema Piasta</i>	Poema Piasta Dantyszka
<i>Próby</i>	Próby poematu filozoficznego
<i>Rozmowa</i>	Rozmowa z matką Makryną Mieczysławską
<i>Sen srebrny</i>	Sen srebrny Salomei
<i>Zawisza</i>	Zawisza Czarny
<i>Kopaliński</i>	W. Kopaliński, <i>Słownik mitów i tradycji kultury</i> . Warszawa 1985
<i>Linde</i>	S.B. Linde, <i>Słownik języka polskiego</i> , wyd. 2. Lwów 1854-1860
<i>SEMot</i>	<i>Słownik etymologiczno-motywacyjny staropolskich nazw osobowych</i> , t. IV. Kraków 1997
<i>SW</i>	<i>Słownik języka polskiego</i> , red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki. Warszawa 1900-1927 (<i>Słownik warszawski</i>)
<i>SWil</i>	<i>Słownik języka polskiego</i> , wyd. M. Orgelbranda. Wilno 1860 (<i>Słownik wileński</i>)
<i>WEP</i>	<i>Wielka encyklopedia powszechna PAN</i> . Warszawa 1962-1970

⁹ T. Skubalanka, *Neologizmy w polskiej poezji romantycznej*. Toruń 1962, w Wykazie wybranych imion własnych..., s. 222-224.

Skróty wyrazowe

did.	didaskalia
lm.	liczba mnoga
lp.	liczba pojedyncza
n.	nazwa
n. os.	nazwa osobowa
obj.	objaśnienie
odm.	odmiany tekstu

Summary

185 masculine and 38 feminine forms of ethnonyms were gathered from lyrics, poems and dramas of the writer. Among masculine the most frequent are no suffix forms and among formants the most frequent are *-czyk* and *-anin*. Feminine forms, in definite majority are formed by formant *-ka* from masculine bases. Słowacki applies various lexemes and wordformations and in the function of ethnonyms he also uses choronymes and names of communities. These language means, first of all perform the stylistic, alike as inflexional variant endings, including archaic.

Several ethnonyms used by Słowacki have no confirmation neither in dictionaries nor in other sources, so it can be assumed, that they are neologisms of the poet. They were created according to the structural standards of ethnonyms existing in the Polish language.